

De resten van het leger belegerden de belangrijke havenstad Acco en veroverden na een jaar de stad. De Duitse Orde kwam tijdens deze kruistocht pas goed tot ontwikkeling en werd bij pauselijke bul in 1191 gesticht. Hun voornaamste taak was zieken- en armenzorg en de strijd tegen de ongelovigen. De adellijke monniken richtten voor de muren van Acco hun eerste hospitaal in. Het hoofdkwartier van de orde verplaatste zich al snel van het Heilig Land naar Marienburg in de buurt bij Gdansk.

De orde richtte sindsdien de aandacht op de heidense volkeren rond de Oostzee, zoals de Pruisen, de Pommeren, de Esten, Letten en Litouwers. Samen met de hertogen van Saksen, maar ook met met andere Europese edelen (waaronder de Hollandse graven Willem IV en Willem VI) werd tegen de heidenen ten strijde getrokken in de zg. 'Pruisen-tochten'. Deze tochten kenden hun hoogtepunt in de tweede helft van de veertiende eeuw.

Het keerpunt kwam toen de Litouwers zich tot het Christendom bekeerden en samen met de Polen, de Russen en Tataarse boogschutters in 1410 de Duitse Orde bij Tannenberg een vernietigende nederlaag toebrachten. Aan de expansie politiek van de orde was een eind gekomen.

De Duitse Orde had vestigingen door het gehele Duitse Rijk. Zo ook in de Noordelijke Nederlanden in Utrecht. Vanaf 1231 had de orde een vestiging buiten de stadswallen. Tijdens een conflict tussen het Sticht en Holland belegerde

de Hollandse graaf Willem IV de stad Utrecht. Hij nam zijn intrek in het klooster van de orde en bestookte van daaruit de stad. Het gebouw werd zwaar beschadigd. De orde keerde er niet terug. Bisschop Jan van Arkel schonk de orde een perceel grond binnen de stadswallen. Hier werd een nieuw complex gebouwd. Een groot deel van het complex wordt aan het oog onttrokken door een vier meter hoge muur.

De Reformatie was geen bedreiging voor de orde, omdat de ridders – realistisch als zij waren – kozen voor het protestantisme. Ook tijdens de Napoleontische tijd, waarin men de adelstand wilde opheffen, wist de orde zich te handhaven. De vestiging van de Duitse Orde in Utrecht is de enige, die alle stormen overleefde.

Het hoofdgebouw stamt uit de veertiende eeuw. De noordzijde is nog middeleeuws op de achttiende-eeuwse ramen na. De zuidzijde, die het meest in het zicht staat, bevat negentiende-eeuwse ramen en is gepleisterd. Verder bevat het complex verbouwingen en/of gebouwen uit de vijftiende en latere eeuwen. Lange tijd heeft het Duitse Huis dienst gedaan als militair hospitaal. Na de restauratie zal de Duitse Orde er opnieuw zijn intrek in nemen.

Het betoog werd geïllustreerd met een aanzienlijk aantal dia's. Af en toe was de heer Klück door verkeerd gebruik van de microfoon wat slecht te verstaan. Deze boeiende lezing werd helaas door weinig mensen bezocht.

W.J.D.

BOEKBESPREKING

MONUMENTEN IN HILVERSUM

Halverwege vorig jaar verscheen het rapport *Monumenten in Hilversum, het centrum*, uitgebracht door de Monumentencommissie van de gemeente Hilversum. Het beoogt een nadere uitwerking te zijn van de beschrijving van de deelgebieden 00 t/m 04 uit het in 1983 in opdracht van de gemeente samengestelde *Architectuuronderzoek*. Doel van het rapport is een overzicht te geven van de waardevolle oude panden in (het centrum van) Hilversum en welke daarvan in enige of meerdere mate beschermd zouden moeten worden. Het rapport is voorts

bedoeld als beleidsadvies voor de gemeenteraad bij het vaststellen van een gemeentelijke monumentenlijst en van beschermende maatregelen voor waardevolle panden.

Het rapport start, na een kort exposé van de werkwijze en samenstelling van de monumentencommissie, met een ruim 50 bladzijden tellende *Ontwikkelingsgeschiedenis van het centrum van Hilversum*. Helaas moet ik melden dat dit gedeelte van het rapport het niveau van een gemiddelde middelbare school-scriptie niet overstijgt. Groen en rijp zijn bij elkaar geraapt, waarbij ik ernstige vraagtekens moet zetten bij het wetenschappelijke gehalte van het één en

ander. Bekijken wij bijvoorbeeld de literatuurlijst waarop dit stukje geschiedschrijving is gebaseerd, dan zien we dat gebruik is gemaakt van artikelen als 'Over een vlees- en wethouder en nog veel meer' van T. Andriessen en 'Amusement in het oude weversdorp' van K. van Vliet. Ook is gebruik gemaakt van een aantal artikelen van G. van Bokhorst, waarvan wij inmiddels weten dat deze notoir onbetrouwbaar is voor wat betreft de ware feiten. Als we dan ook nog een artikel van Van Bokhorst, genaamd 'Het oude Rooie Dorp' tegenkomen (dat betrekking heeft op het Rooie Dorp dat bij de Gooise Vaart lag en dus **niet** op het centrum) en als we dan ook nog zien dat volop is geput uit het *Gedenkboek 1924* (dat toch ook geen wonderdje van nauwkeurigheid is) dan begin ik me in gemoede af te vragen met hoeveel korreltjes zout ik dit monumentenrapport moet nemen. Inhoudelijk gezien zijn een aantal gedeelten van deze Ontwikkelingsgeschiedenis ook overbodig: zo is er een uitgebreide beschrijving opgenomen over 'De Saksische boerderij of het Hallehuis', nota bene gebaseerd op de inmiddels toch wel verouderde theorieën van Gallee (1907!), Van der Kloot Meyer (1920) en Hekker (1943). Dit gedeelte had achterwege kunnen blijven daar de laatste Hilversumse boerderij al tientallen jaren geleden gesloopt is. Daar waar kritiekloos geciteerd wordt uit oude publicaties sluipen natuurlijk onvermijdelijk fouten in het verhaal. Zo wordt gesteld (blz. 34) dat na 1880 er een neergang plaatsvond in de tapijtindustrie. Als één van de redenen hiervoor wordt zelfs de sluiting in 1901 van de *stoomweverij bij de Hondenbrug* aangevoerd. Jawel hoor, maar: die stoomweverij heeft uitsluitend katoentjes gemaakt, dus het verband met de tapijtindustrie ontgaat me enigszins. En wat die neergang betreft: het rapport vermeldt dat er in 1880 nog 13 tapijtfabrieken waren, terwijl er in 1909 nog maar 5 waren. Aantoonbaar onjuist; in mijn doctoraalscriptie (die de commissieleden zonder problemen in o.a. het Streekarchief hadden kunnen raadplegen) heb ik aangetoond dat er in 1880 26 tapijtfabrieken in het Dorp waren, dat dit aantal tot 1895 nog iets toenam om vervolgens door fusies weer iets in te krimpen, terwijl er in 1909 niet 5 maar 25 tapijtfabrieken waren (waarvan overigens er 3 'over het spoor' stonden). Ook het recessieverhaal deugt niet, de tapijtindustrie

maakte rond 1900 een nog nooit eerder vertoonde bloei door. Merkwaardig slordig is ook het verhaal over de (wol-)ververijen. Ik citeer (blz 34):

Vanaf 1880 komen wel de ververijen op... Tot 1904 werd het verven met de hand gedaan, in 1904 werd de handververij omgezet in de stoomververij. Bekend is de blauwververij van Corn. de Wit aan de Groest...

Nu de feiten: in de eerste helft van de 19e eeuw was het aantal ververijen hoger dan na 1880. Al in 1876 kochten de firma's Matawit en Van der Heijden elk een stoommachine **om daarmee te verven**. En de ververij van De Wit was nu juist een **handververij** omdat het gebruikte indigo zich niet met stoom liet behandelen. Bovendien was deze ververij in de **eerste helft** van de 19e eeuw in bedrijf, en dus staat het een beetje raar als je twee regels erboven zegt dat de ververij pas **na 1880** opkomt. Met andere woorden: dit overzicht van de geschiedenis van het centrum kan niet zonder meer aanspraak maken op de schoonheidsprijs.

Het tweede, en grootste deel van het rapport bestaat uit een beschrijving van de verschillende behoudenswaardige panden in het centrum. Let wel: de commissie heeft hier aangegeven welke panden zij waardevol genoeg vinden om te beschermen. Daarbij onderscheidt zij vier categorieën: bestaande rijksmonumenten, bestaande gemeentelijke monumenten, voorgestelde gemeentemonumenten en een groep 'waardevolle panden' waarvoor momenteel geen wettelijke bescherming te bedenken valt, maar waar toch zuinig mee omgesprongen moet worden. Daarnaast zijn er nog de 'ensembles' die als groep behouden moeten worden, en de 'zichtlijnen': uitzichtspunten op fraaie panden, welk uitzicht ook zo min mogelijk belemmerd moet worden. Dit deel van het rapport is een waardevolle catalogus van beschermenswaardige panden, vaak uitbundig geïllustreerd met foto's en verschillende bouwtekeningen. Bovendien wordt per pand de (bouw-)geschiedenis gegeven, alsmede een beschrijving van de huidige bouwkundige staat. Ik heb er echter twee opmerkingen bij:

Allereerst is niet duidelijk hoe de commissie tot een afweging is gekomen: welk pand **wél** en welk pand nu net niet voor bescherming in aanmerking zou moeten komen. Wel wordt vaagjes verwezen naar de richtlijnen van de dienst Monumentenzorg in Amersfoort, maar hoe dit in de praktijk heeft uitgepakt, is tamelijk onduidelijk. Zo kan het gebeu-

ren dat het pand Herenstraat 30 niet op hun lijstje voorkomt (omdat de omliggende bebouwing te lelijk is en er teveel verkeer langs raast), terwijl een aantal gevels in de Kerkstraat wél bewaard moeten worden (een ongemotiveerde voorkeur voor Jugendstil binnen de commissie?) terwijl daar de omliggende gevels toch ook zeer aangetast zijn door een verregaande middenstands-moderniseringsmentaliteit. En los van de panden: ook andere elementen uit het stadsbeeld zijn het waard om beschermd te worden. De commissie had minstens een enkel woord kunnen wijden aan de unieke wegenstructuur die, gezien het stedenbouwkundig en historisch ruimtelijk belang, het waard is verschoond te blijven van belangrijke doorbraken. Wat voor desastreuze effecten dat soort grappen heeft kunnen we nog elke dag bewonderen op de Schapenkamp. En waarom niets gezegd over de oude begraafplaats achter de Kerkbrink? Is dat geen stukje binnenstad dat eigenlijk al lang op de monumentenlijst had moeten staan? Ook hier heeft de commissie een kans laten liggen.

Hiermee kom ik aan mijn tweede punt: de geschiedenis van het centrum van Hilversum is voor een belangrijk deel een industriële geschiedenis; Hilversum was eeuwenlang een belangrijk industriedorp. Dit schijnt de monumentencommissie enigszins ontgaan te zijn; ik vind maar weinig fabrieksgebouwen op de lijst van de commissie terug. Zo had de commissie geen oog voor de fabriek aan de Kerkstraat 102 (thans koffiebranderij). Op deze plek stond van vóór 1832 tot 1868 asgrauwververij, van 1875 tot 1920 een tapijtfabriek annex ververij, na 1930 omgebouwd tot een schroevenfabriek. Het huidige gebouw dateert uit 1899, maar delen ervan zijn mogelijk ouder. En ook is er de voormalige melkfabriek aan de Herenstraat 4, uit 1908. Het was de eerste melkfabriek in Hilversum en een belangrijke sprong vooruit voor wat betreft de hygiëne van de melk die daarvóór als rauwe melk uitgevent werd vanuit de Hilversumse boerderijen. De gevel mag dan niet al te gaaf zijn, het pand heeft toch op zijn minst een cultuurhistorische waarde. Een andere bedrijfstak (en een belangrijke, vanwege het boekweit) was de grutterij, waarvan een voorbeeld nog te vinden is als het middenstuk tussen het gemeentelijke monument hoek Veerstraat/ Laanstraat en het ernaast gelegen Indiaas restaurant. In dit restaurant zijn

zelfs nog restanten balken van de grutmolen te bewonderen. De boekweittkorrels die er eens gemalen werden komen wel voor in het gemeentewapen, dus waarom niet het bijbehorende pand op het lijstje van de monumentencommissie?

In het buitenland worden (geboorte-)huizen van belangrijke personages uit het verleden angstvallig beschermd tegen allerlei onheil en afbraak. Zo zijn er in Engeland hele reeksen Dickenshuizen, herkenbaar aan een bordje 'Hier woonde en werkte...'. Dit had de monumentencommissie ook voor kunnen stellen ten aanzien van de twee 'Spijkerpandjes' aan de Kerkbrink. Hier immers brachten de gebroeders Spijker (bekend van de wereldberoemde Spijker-auto's) een groot deel van hun jeugd door. Of wenst Hilversum haar zonen niet op die manier te eren? Wat mij betreft worden deze pandjes nog dit jaar in de oorspronkelijke vorm herbouwd, het liefst met genoemd bordje aan de gevel. En nu we het toch over wonen hebben: waarom heeft de commissie geen laat-19e-eeuwse arbeiderswoningen of complexen daarvan in het rapport opgenomen? Mogelijkheden daartoe waren er toch wel geweest in de omgeving van de Zadelstraat of de Oosterstraten. Het is in ieder geval duidelijk dat de *industriële* geschiedenis van de binnenstad van Hilversum voor de commissie in belangrijke mate 'terra incognita' is.

Tot slot nog een opmerking over de bijlage bij het rapport: dit betreft een **17 pagina's (!)** tellende errata. En dat is voor een rapport, dat toch een visitekaartje behoort te zijn van de monumentencommissie, toch wel erg veel. Dat brengt ons gelijk tot de waarde van dit rapport. Natuurlijk, de binnenstad is een politiek gevoelig onderwerp en de monumentencommissie heeft zich misschien niet aan koud water willen branden, maar het had allemaal toch wat ruimer, meer gedurfd gekund, met wat meer creativiteit. Wat we nu hebben is een lijst van het minimum aan wat behouden dient te blijven. De ervaring met de politiek leert echter dat je beter wat hoger kan mikken dan het maximaal-politiek haalbare. Dat neemt niet weg dat het rapport een belangrijke documentatiebron is voor een aantal oude panden in de Hilversumse binnenstad. Voor wie dit naslagwerk in zijn boekenkast wil hebben staan: het is voor f 20,- te koop aan de Kas van het Raadhuis.

E.J.P.